

Задорожний А. М.,

адвокат, аспірант

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

ORCID: 0009-0006-8278-6618

ВІДМОВА ВІД ПРАВА ВИМОГИ, ВІДМОВА ВІД ЗОБОВ'ЯЗАННЯ І ВІДМОВА ВІД ДОГОВОРУ В РЯДІ ПРАВОПРИПИНЮЮЧИХ ФАКТІВ

Анотація. У статті аналізується правоприпиняючий механізм відмови особи від права вимоги у порівнянні із відмовою від зобов'язання і відмовою від договору. Через системну взаємопов'язаність вимоги як суб'єктивного права кредитора, зобов'язання і договору, відмова від будь-якого із згаданих правових явищ має наслідком припинення правовідношення. Зазначається, що відмову слід віднести до категорії правочинів і правоприпиняючих юридичних фактів. Вказується, що доктринальне бачення джерел права на відмову від вимоги, та відмови від зобов'язання і від договору, різняться. Відмова від вимоги вважається способом здійснення суб'єктивного права, а відмова від зобов'язання і, почасти, відмова від договору розглядається в контексті захисту порушеного права особи. Відмовляючись від вимоги кредитор використовує правомочність, яка міститься у самій вимозі, тоді як механізм відмови від зобов'язання і договору ґрунтується на реалізації правомочності захисту, щодо якої у доктрині відсутній консенсус про її належність до змісту відповідного суб'єктивного права. В науці право на захист інколи розглядається як спосіб самозахисту права або міра оперативного впливу на порушника. Вказується, що такий погляд не охоплює випадки відмови від договору без його порушення іншою стороною. У статті наводиться стислий аналіз концепції «секундарних прав», запозичених із німецької цивілістичної доктрини, які пояснюють механізм одностороннього припинення зобов'язання або договору. Підкреслюється відмінність поняття секундарних прав від понять заходів оперативного впливу або способів самозахисту, оскільки останні характеризують діяльність, спрямовану на усунення наслідків порушення права, що і визначає їх цільову спрямованість, тоді як секундарні права обґрунтовують право особи на односторонню зміну правовідношення, незалежно від причини. Робиться висновок про відсутність єдиної концепції права на відмову, з огляду на відмінне теоретичне бачення джерела такого права. Проте зазначається, що така відмінність має скоріше епістемологічний характер, заснований на класифікації суб'єктивних прав.

Ключові слова: відмова від права, відмова від зобов'язання, відмова від договору, право на відмову, секундарні права.

Zadorozhnyi A. M. Waiver of claim, waiver of obligation and waiver of contract among legal facts

Abstract. The article analyzes the right-extinguishing mechanism of a waiver of claim in comparison with waiver of obligation and waiver of contract. Due to the system-like interdependence of the claim, which is a subjective right of the creditor, of the obligation itself and of the contract, a waiver of any of above phenomena will terminate the legal relationship. It is noted that a waiver should be classified both as a transaction and terminating legal fact. It is further pointed that the doctrinal vision of the sources of the right to waive a claim, an obligation and a contract, differs. The waiver of claim is deemed a way of exercising a subjective right, while the waiver of obligation and, to some extent, of contract are considered in the context of protecting the right being infringed. By waiving a claim, the creditor uses the authority contained in the claim itself, while the mechanism for waiving an obligation or contract is based on the exercise of the authority to defend, for which there is no consensus in the doctrine as to its belonging to the content of the relevant subjective right. In legal science, the right to defend is sometimes viewed as a way of self-defense of the right or as a measure of operational influence on the violator. It is indicated that this view does not cover cases of waiving a contract without its violation by the other party. The article provides a brief analysis of the concept of "secondary rights", borrowed from German civil law doctrine, which explain the mechanism of unilateral termination of an obligation or contract. The difference between the concept of secondary rights and the concept of measures of operational

influence or methods of self-defense is emphasized, since the latter characterize activities aimed at eliminating the consequences of a violation of the law, which determines their target orientation, while secondary rights justify the right of a person to unilaterally change a legal relationship, regardless of the reason. It is concluded that there is no single concept of the right to refuse, given the different theoretical vision of the source of such a right. However, it is noted that such a difference is rather epistemological in nature, based on the classification of subjective rights.

Key words: *waiver of claim, waiver of obligation, waiver of contract, right to waive, secondary rights.*

Постановка проблеми. Вимога (під якою ми тут маємо на увазі право вимоги як суб'єктивне зобов'язальне право), зобов'язання та договір є взаємопов'язаними явищами одного рівня правового буття, кожне із яких входить до складу наступного, поглинається ним – право вимоги кредитора разом із обов'язком боржника становить зміст відповідного зобов'язання, зобов'язання ж, в свою чергу, разом із іншими, часто – зустрічними – зобов'язаннями тих самих сторін і стосовно того ж предмету складає договір. Взаємопов'язаність цих явищ передбачає їх взаємозалежність. Системність побудови цивільного правовідношення означає неможливість подальшого існування вимоги після того, як припинилось відповідне зобов'язання. Так само, припинення джерела зобов'язання – договору, позбавляє зобов'язання юридичної сили, його енергії правового примусу. Припинення прав чи правовідносин у цивільній науці розглядається як дія правоприміняючих юридичних фактів – конкретних обставин дійсності, виникнення яких має безпосереднім наслідком припинення відповідного правовідношення [1, с. 11]. Серед таких припиняючих обставин окремого вивчення заслуговує відмова особи. Особа, за певних умов, може відмовитися від свого майнового права (ч. 3 ст. 12 ЦК України), до якого відноситься і право вимоги, від зобов'язання або від договору. Умови, порядок такої відмови, уявлення про правовий механізм, що забезпечує її реалізацію, та про походження нормативного права особи на відмову, однак, різняться. Відмова від зобов'язання розглядається в контексті реакції особи на його порушення іншим учасником, відмова від договору допускається і без його порушення, тоді як у відмові від вимоги вбачається здійснення носієм свого суб'єктивного права. Відтак, ми вважаємо необхідним порівняти, в стислих рамках цього дослідження, правові механізми, які

забезпечують правоприміняючі наслідки відмови від права вимоги, від зобов'язання та від договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти правоприміняючого механізму відмови у цивільному праві досліджувалися у працях Л.М. Баранової, А.М. Блащука, Т.В. Бондар, Н.О. Весни, Н.Ю. Голубевої, А.В. Коструби, О.О. Кота, В.Я. Погребняка, Р.І. Таш'яна, О. Томарової, С.І. Шимон та інших.

Метою статті є дослідження спільних ознак та особливостей правових моделей припиняючої дії відмови від права вимоги, відмови від зобов'язання та відмови від договору, на відповідні цивільні правовідношення.

Виклад основного матеріалу. Відмова як зречення (лат. – *derelictio*) особою свого права власності на об'єкт матеріального світу була відома ще римському праву, де, з часом, панівним став погляд правової школи сабінанців, згідно із яким зречення негайно припиняло право власності на об'єкт того, хто його зрікся, незалежно від того, чи вступила інша особа у власність на безхазяйний об'єкт шляхом так званої окупації, чи ні [2, с. 10]. У сучасній цивілістиці правоприміняючий механізм відмови застосовується у будь-яких правовідносинах, абсолютних і зобов'язальних. Українське цивільне право передбачає як загальні випадки відмови – вже згадану вище відмову від майнового права, або відмову від правочину (ст. 214 ЦК України), так і випадки відмови при настанні певної умови – відмова від зобов'язання у випадку його порушення іншою стороною (ст. 615 ЦК України), або ж численні спеціальні випадки відмови особи від цивільного договору певного виду. Результатом належного вчинення відмови завжди є припинення відповідного права або правовідношення одностороннім правомірним волевиявленням суб'єкта відмови. Відмова особи у зобов'язальному відношенні не є тотожною

відмові особи від речі матеріального світу – остання продовжує існувати попри відмову від неї попереднього власника (така відмова руйнує лише умовний «зв'язок» між попереднім власником і такою річчю), тоді як належна відмова у зобов'язанні унеможлиблює подальше його існування. Відтак, у зобов'язальному відношенні право на відмову не може мати дерелікційну природу, аналогічну до правомочності із розпорядження річчю. Натомість, джерело права на зобов'язальну відмову певною мірою пов'язане із змістом зобов'язання, який вичерпується внаслідок відмови.

Проте, перш ніж досліджувати джерело права на відмову у зобов'язанні, слід визначитися із співвідношенням дескриптивного і нормативного: правоприпиняючий юридичний факт є за визначенням обставиною реального світу, тоді як відмова існує одночасно і як волевиявлення особи – явище правової абстракції (у цьому сенсі будь-яка відмова є одностороннім правочином, з огляду на визначення останнього, наведене у ст. 202 ЦК України), і як певні фактичні, тобто реальні дії, що особа здійснила для вчинення правочину із відмови. Останні формально відповідають критерію юридичного факту. Неможливо заперечувати пов'язаність правочину із його фактичними наслідками; направленість на реальне досягнення обумовлених ним правових наслідків є загальною вимогою дійсності правочину (ч. 5 ст. 203 ЦК України). У випадку ж зобов'язальної відмови, її реальні наслідки для зобов'язання наступають негайно. За такого, з точки зору правоприпиняючого наслідку, розділення або практичне ототожнювання правочину (нормативного волевиявлення) та його втілення в дійсність (факту) не матиме визначального значення для результату нашого дослідження. Відповідно, для цілей нашого дослідження (і лише для них) ми погоджуємося із думкою, що правочин із зобов'язальної відмови є юридичним фактом-причиною [3, с. 129]. Безпосередні наслідки правочину із відмови пов'язуються із наперед визначеним об'єктом припинення: у контексті нашого дослідження, відповідно, правом вимоги, зобов'язанням, договором. Втім, наслідки такого правочину не обмежуються лише об'єктом припинення. Припинення

права вимоги породжує ланцюгову реакцію припиняючих наслідків для зобов'язання (яке втрачає свій зміст і тому не може продовжувати існувати) і, навіть, договору в цілому, якщо припинення відповідного зобов'язання позбавляє договір його предмету. На який би елемент висхідної ряду не була б направлена відмова – на право вимоги як елемент змісту правовідношення, на зобов'язання як саме правовідношення, або на договір як джерело такого правовідношення, – результатом буде припинення всіх інших елементів ряду (із врахуванням наведеного вище застереження щодо припинення договору).

Проте, за єдності загального наслідку для правовідношення, умови вчинення відповідної відмови – тобто, виникнення у особи права на відмову – для кожного із елементів запропонованої вище тріади мають відмінності.

Особа може відмовитися від належного їй права, у тому числі – права вимоги, внаслідок чого таке право у особи припиниться [4, с. 96]. Відмова від права є одним із способів його здійснення, який завжди виражається в активних діях управненої особи, спрямованих на досягнення відповідного результату [2, с. 10]. Здійснення права, так само, як і розпорядження ним, є причиною, що припиняє його існування як об'єкта прав певної особи [5, с. 125]. Здійсненням права є реалізація особою можливостей, які існують у неї у зв'язку із таким суб'єктивним правом [2, с. 33]. Правомочність (право) на здійснення, втілюючи можливість реалізації позитивного змісту майнового права, є складовою правомочностей його володільця [5, с. 73-74]. Із наведеного випливає, що відмова особи від права вимоги є реалізацією дозволеної моделі поведінки, закладеної у самій вимозі як суб'єктивному цивільному праві. Здійснення зобов'язального права, включаючи відмову від нього є можливим лише стосовно наявної, «зрілої» вимоги, коли строк виконання боржником кореспондуючого вимозі обов'язку настав. Це, на нашу думку, припиняє і відповідне зобов'язання, яке тим самим позбавляється змісту через здійснення права вимоги.

Існує точка зору, що відмова від зобов'язання є подальшим розвитком поло-

ження про відмову від права, як втілення права особи діяти на власний розсуд [4, с. 97]. У випадку порушення зобов'язання однією із сторін, друга сторона може повністю або частково відмовитись від зобов'язання, якщо таке її право передбачене законом або договором (ст. 615 ЦК України). Відмова від зобов'язання тягне припинення останнього як відповідного цивільного правовідношення, що, в свою чергу, є одним із способів захисту цивільного права (ч. 2 ст. 16 ЦК України). Якщо вважати право на захист складовою змісту зобов'язального цивільного права – а такий підхід має досить прихильників [6, с. 191; 7, с. 286] – відмову кредитора від зобов'язання можна пояснити через здійснення правомочності захисту, яка вже передбачена права його правом вимоги, подібно до відмови від самого права вимоги. Правомочність (право) на захист цивільного права, однак, стає доступною особі лише у випадку порушення останнього. Ця обставина інколи інтерпретується як користь іншої точки зору – що право на захист є окремим суб'єктивним правом, відмінним від цивільного права, у зв'язку із порушенням якого воно виникло, і є змістом нового, охоронного, правовідношення [8, с. 15, 16; 9, с. 277]. Подібна інтерпретація вочевидь заперечує тлумачення відмови кредитора від зобов'язання як здійснення правової можливості, передбаченої його правом вимоги, адже в ній право захисту видається зовнішнім, окремим від права вимоги суб'єктивним правом. Зауважимо тут, що компенсаторний характер права на захист, яке заміщує позитивний елемент у складі цивільного права [5, с. 21], є, на нашу думку, аргументом на користь того, щоб вважати право на захист саме внутрішньою складовою суб'єктивного цивільного права. Втім, наведені вище міркування стосуються кредитора, якому належить право вимоги у зобов'язанні. Проте, стаття 615 ЦК України говорить про право будь-якої сторони відмовитися від зобов'язання у випадку його порушення іншою стороною, якщо це передбачене законом або договором. Боржник у зобов'язанні має кореспондуючий вимозі обов'язок. У більш загальному плані постає питання: чи є взагалі у боржника

у зобов'язанні права, які підлягають захисту від порушення кредитором?

Деякими науковцями висловлюється думка про існування так званих «кредиторських обов'язків», метою яких є забезпечення виконання боржником своїх обов'язків і які носять допоміжний характер. Основним кредиторським обов'язком пропонується вважати обов'язок кредитора прийняти належне виконання боржника [9, с. 321, 325]. Суто теоретично, такий обов'язок, за його обґрунтовано доведеного існування, міг би слугувати джерелом виникнення у боржника кореспондуючого права щодо кредитора. Але запропонований погляд на прийняття кредитором належного виконання як на його *обов'язок* дещо спростовується, як на нашу думку, формулюванням статті 616 ЦК України, де йдеться про вину кредитора радше як про підставу зменшення або повного звільнення боржника від відповідальності за порушення зобов'язання, а не як підставу виникнення у боржника *права на захист* свого інтересу від такого порушення кредитора. Суб'єктивний обов'язок боржника відтак не може слугувати безпосереднім джерелом права боржника на захист свого інтересу у належному виконанні, шляхом передбаченої ст. 615 ЦК України відмови боржника від порушеного кредитором зобов'язання. Пояснення правомочності особи на відмову від зобов'язання або від договору пропонується натомість у теоретичній концепції так званих секундарних прав – спеціальних суб'єктивних цивільних прав особи. Ми стисло розглянемо цю концепцію далі, аналізуючи механізм відмови від договору.

Відмова від договору є одночасною відмовою і від прав, і від обов'язків [10, с. 233]. Тут і далі під «відмовою від договору» ми матимемо на увазі саме односторонню відмову. Нормативна лексика цивільного законодавства України у питанні співвідношення відмови від зобов'язання і відмови від договору до певної міри ототожнює їх; ч. 3 ст. 622 ЦК України прямо іменує схематизацію «відмови від зобов'язання», наведену яка в ст. 615 ЦК, відмовою від договору; з точки зору свого наслідку (припинення правовідносин), вибір об'єктом відмови договору як правовстановлюючої підстави, або правовідносин, які вини-

кли із такого договору, не становить принципової різниці [3, с. 129-130]. До того ж, вже неодноразово згадана ч. 1 ст. 615 ЦК України ставить можливість відмови від порушеного іншої стороною зобов'язання в залежність не тільки від закону, але і від договору («...якщо це встановлено договором...»), поєднуючи тим самим правове регулювання відмови від зобов'язання і від договору. Зауважимо, що тут не пропонується загальне і безумовне ототожнювання «зобов'язання» і «договору», але враховується, що з позиції теоретичного дослідження механізму (а не підстав) відмови, розрізнення понять «зобов'язання» і «договору» не є нагально необхідним, що і підкреслюється наведеними вище міркуваннями.

Перш за все, слід зазначити, що відмова від договору, як односторонній правочин і, одночасно, правоприпиняючий факт, є відмінною від розірвання договору: здійснення особою права на розірвання договору не є правоприпиняючим фактом щодо останнього [3, с. 131]. Висловлюється і інша точка зору на розірвання договору як на є його припинення на майбутнє за згодою сторін, односторонньою відмовою або чи у судовому порядку [11, с. 83]; за такого підходу розірвання договору охоплює і односторонню відмову від нього. Для цілей нашого дослідження ми виходимо із уявлення про відмову від договору і його розірвання як про різні способи припинення договірних відносин, які відрізняються механізмом реалізації [12, с. 177].

Правочин з відмови від договору, як вже зазначалося вище, направлений як на права, так і на обов'язки особи, тобто на зміну (припинення) правовідношення в цілому. Те саме вірно і для відмови від зобов'язання. Вчиняючи такий односторонній правочин, управнена особа припиняє правовідношення, яке вже існує в межах окремого зобов'язання або договору, не створюючи натомість ніякого іншого – нового – правовідношення (зобов'язання). В науці висловлюється думку про поділ цивільних правочинів на основні – якими встановлюються правовідносини, і допоміжні – які змінюють або припиняють існуючі правовідносини; в межах цієї епістемологічної моделі відмова від договору є правочинном допоміжним, оскільки існує у наяв-

ному правовідношенні, від якого не може бути відокремлена [2, с. 51-53]. До певної міри, аналогічним за змістом є поділ односторонніх правочинів на зобов'язальні і розпорядчі.

Останній має своє коріння в німецькому цивільному праві і заснований на доктринальному розрізненні двох окремих стадій існування цивільного зобов'язання: виникнення і виконання; в рамках розпорядчого одностороннього правочину особа не створює нових прав та обов'язків, але розпоряджається вже існуючими, впливає на них з метою їх зміни, обтяження, передачі іншим, скасування [13, с. 92-93, 145]. Правомочності, які особа здійснює з метою вчинення таких розпорядчих – або допоміжних – односторонніх правочинів, прийнято називати (щонайменше, в сучасній українській цивілістиці. – А.З.) секундарними [13, с. 145; 2, с. 53].

З часів, коли німецький правник Еміль Зеккель представив на засіданні Берлінського юридичного товариства (23 травня 1903 року) доповідь, у якій запропонував узагальнену концепцію спеціальних розпорядчих прав, засновану на науковому доробку своїх попередників і, перш за все, класифікації суб'єктивних прав відомого німецького юриста Бернхарда Віндшайда, у німецькій цивілістичній доктрині за такими правами закріпилася назва *Gestaltungsrechte*, тобто – *перетворювальні* права [14, с. 188-192]. Назва відображає направленість цих прав на зміну існуючих правовідносин, тобто – на наслідки їх здійснення, радше ніж на вторинність («вторинний» латиною – *secundar*. – А.З.), додатковість таких прав по відношенню до існуючого цивільного зобов'язання, яке є об'єктом перетворення [14, с. 194].

Німецька доктрина вбачає ознакою перетворювального права можливість одностороннього втручання в коло правових інтересів (*Eingriff in den Rechtskreis*) іншої особи. Згода іншої особи не вимагається, оскільки така інша особа зобов'язана (німецька доктрина тут говорить про «обов'язок», тоді як австрійська – про «підпорядкування такої особи) прийняти наслідки такого втручання щодо себе у відповідному правовідношенні. На відміну від права вимоги, що передбачає здійснення цивільного обов'язку іншої сторо-

ною, боржником, зазначене вище одностороннє втручання здійснюється безпосередньо носієм права [14, с. 185].

Зеккель розрізнявав первинні перетворювальні права (нім. – *primäre Gestaltungsrechte*), які не є додатковими до існуючого правовідношення, наприклад – переважне право купівлі, і вторинні перетворювальні права (нім. – *secundäre Gestaltungsrechte*), які охоплюють усі права щодо припинення, зміни, відновлення правовідносин [14, с. 193]. Відповідно, використання терміну «секундарні права» для пояснення механізму зміни або припинення існуючого зобов'язання або договору за допомогою запропонованої Е. Зеккелем концепції є цілком допустимим, як на наш погляд. Далі ми будемо використовувати термін «секундарні права», відповідно до усталеної в українській цивілістиці традиції.

Історично, починаючи з Цивільних кодексів 1922 та 1964 років, цивільне законодавство України тяжіє до позитивістського підходу Німецького цивільного укладення (*Bürgerliches Gesetzbuch*, 1896), із його детальним і чітким врегулюванням цивільних інститутів. За такого підходу, будь-яка правомочність на втручання в сферу інтересів іншого повинна мати джерелом відповідну правову норму, рішення суду або зобов'язання. Відповідно, там де така правова можливість не може переконливо ґрунтуватися на «звичайному» суб'єктивному цивільному праві (у його загальному розумінні абсолютного або зобов'язального права особи), для її пояснення вводиться нова правова «сутність»: секундарне право. Так, проф. Н.Ю. Голубєва пише про секундарні права, на прикладі права підрядника на ощадливе ведення робіт: «Це право не є правом вимоги – йому не відповідає обов'язок боржника, не є кредиторським обов'язком, оскільки взагалі не є обов'язком. Єдине пояснення існування такого права є віднесення його до секундарних прав. Таким чином, у структурі зобов'язального відношення можна виокремити секундарні права. До них належать право на відмову від договору або його розірвання в судовому порядку, право вибору, що належить боржникові або кредиторів в альтернативному зобов'язанні, право на зарахування зустрічної

однорідної вимоги, право переважної купівлі» [9, с. 338-339]. Зазначимо від себе, що в контексті наведеної вище думки варто розрізняти *структуру* зобов'язального правовідношення і його *зміст* – змістом зобов'язання є суб'єктивне право та кореспондуючий обов'язок, тоді як із позиції теорії «секундарного права» останнє завжди відокремлене від права вимоги у зобов'язанні. На думку Р.І. Таш'яна, відмова від зобов'язання та від договору є прикладом здійснення секундарної правомочності в рамках одностороннього розпорядчого правочину [13, с. 146-148].

За визначенням, односторонній правочин безпосередньо створює обов'язки лише для особи, що його вчиняє, тоді як відмова особи від договору переважним чином змінює обсяг прав і обов'язків його іншого учасника. В сучасних роботах українських науковців часто зустрічається ідея про те, що інша сторона зобов'язана прийняти – «перетерпіти» – дії суб'єкта, який здійснює секундарне право на відмову від договору [15, с. 59; 12, с. 193], що відповідає принципу німецької доктрини про правомочність секундарного втручання в коло інтересів іншої особи, про який ми писали вище. Постає питання обґрунтування такого втручання з точки зору української цивілістичної парадигми.

Тут слід зазначити, що думка про безумовну односторонність відмови від договору (у передбачених законом випадках) не має одностайної підтримки серед українських цивілістів. Висловлюються пропозиції розглядати відмову від договору як односторонній правочин і, одночасно, як оферту іншій стороні про припинення договору [11, с. 89]. Цей погляд, однак, обґрунтовано заперечується із позиції дії юридичних фактів: односторонній правочин із відмови від договору є правоприпиняючим юридичним фактом, тоді як оферта ним не є [13, с. 150]. Можливість одночасно мати ознаки обох – абсолютно виключена.

Цивільний кодекс передбачає цілий перелік спеціальних випадків, коли стороні договору надається право відмовитися від нього. Таке право надається стороні або як санкція на порушення зобов'язання другою стороною (ст. 766, 782, 825, 834, 848, 849, 858, 997, 1009, 1026, 1141 ЦК України), або без такого

порушення (ст. 739, 849, 939, 1044, 1126 ЦК України) [16, с. 66]. Слово «санкція» слід розуміти в сенсі виникнення права на відмову як реакції особи на порушення договору іншим. Припинення правовідношення передбачене частиною 2 статті 16 ЦУ України серед способів захисту цивільних прав і інтересів. Відмова від зобов'язання є способом (само) захисту особою своїх цивільних прав, а не мірою цивільно-правової відповідальності порушника, а тому не обумовлюється встановленням вини останнього у порушенні договору [17, с. 3]. Ми вважаємо, що аналогічна логіка без обмежень застосовується і до відмови від договору.

Відмову від договору визнають не тільки способом самозахисту порушених цивільних прав, але і заходом оперативного впливу особи на порушника [18, с. 123-125, 168]. Умовним критерієм розрізнення способу захисту суб'єктивного цивільного права від заходу (або міри) оперативного впливу можна вважати їх цільову орієнтованість: перший спрямований на відновлення юридичного стану особи, тоді як другий – на захист її майнового стану від втрат через порушення. Відмова від договору, вочевидь, переслідує обидві такі цілі. Порушення договору іншою стороною виправдовує втручання особи у сферу інтересів порушника шляхом відмови від договору.

Зазначене втім веде до необхідності відокремлення випадків відмови від договору, не пов'язаних із його порушенням. За відсутності факту порушення, цю відмову не можна уявити заходом оперативного впливу. Існує думка, що у таких випадках право на відмову від договору є секундарним правом, яке полягає в можливості особи реалізувати свій інтерес, спрямований на припинення зобов'язання [15, с. 60-61]. Ми погоджуємося із тим, що в цьому випадку одностороння відмова є засобом охорони інтересу особи, проте і випадках відмови від порушеного договору або зобов'язання особа так само діє в своєму інтересі. За допомогою теоретичного концепту «секундарного права» поясню-

ється загальна правомочність особи – тобто, правова можливість особи одностороннє змінювати (припиняти) правовідношення, *незалежно від цілі* такої зміни, тоді теорія заходів оперативного впливу побудована навколо *цілі* захисту майнового стану особи від наслідків порушення її прав. За таких обставин, відсутні теоретичні перешкоди пояснювати будь-яку дозволена українським законодавством відмову від договору або зобов'язання через дію секундарних прав, одностороннє здійснення яких носієм припиняє відповідне правовідношення.

Висновки. Неможливо одночасно обґрунтувати односторонню відмову особи від права вимоги як суб'єктивного зобов'язального права, від зобов'язанням або від договору за допомогою єдиної концепції права на таку відмову, що походить із спільного для всіх цих випадків джерела. Джерелом відмови від права вимоги є саме таке право, і відмова від нього є способом здійснення останнього, за допомогою правової можливості, передбаченої правом вимоги як «звичайним» суб'єктивним цивільним правом. Але аналогічним чином переконливо пояснити відмову від зобов'язання, і, особливо, від договору у не обумовлених його порушенням випадках, не вдається. Натомість для пояснення механізму відмови від зобов'язання або від договору широко використовується концепція секундарних прав, які вважаються спеціальними суб'єктивними цивільними правами особи, що обґрунтовують її правомочність своїм одностороннім волевиявленням припинити зобов'язання чи договір. Незважаючи на таку відмінність, відмова від права вимоги, зобов'язання або договору має однакові правоприпиняючі наслідки щодо відповідного правовідношення. Відповідно, розрізнення прав на відмову має значення лише з точки зору уподобаної моделі класифікації суб'єктивних прав. Будь-яке суб'єктивне цивільне право є правовою абстракцією, за якою лежить інтерес особи, і відмова слугить задоволенню такого інтересу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коструба А. Ознаки правоприпиняючих фактів. Підприємництво, господарство і право. 2011, 2. С. 9-12. URL: <https://hal.science/hal-02460301/document>.
2. Уразова Г.О. Категорія відмови в цивільному праві України : монографія. Х. : Право, 2016. 248 с.
3. Погребняк В.Я. «Відмова від зобов'язання», «відмова від договору» та «розірвання договору» як підстави припинення суб'єктивних цивільних прав. Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS). 04/2019. С. 128-131. URL: <https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/2641d85c401c8046385228fe362cab85.pdf/ReOS+04+aus+2019.pdf> (дата звернення 19.11.2025).
4. Спасибо-Фатєєва І. В. Категорія відмови в цивільному праві України. Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. Харків, 2011. № 3. С. 94-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2011_3_9.
5. Шимон С.І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 450 с.
6. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
7. Єфремова І.І. Механізм реалізації суб'єктивних цивільних прав. Митна справа. 2012. № 5(83). Частина 2, книга 1. С. 285-290. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/3725>.
8. Панченко С.В. Поняття захисту цивільних прав учасників зобов'язань. Часопис цивілістики. № 51/2023. С. 13-18. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/51/4.pdf>.
9. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2013. 456 с.
10. Боднар Т.В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 232-241. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_1_30.
11. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 246 с.
12. Весна Н.О. Зміна та розірвання договору як цивільне правовідношення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2018. 229 с.
13. Таш'ян Р.І. Односторонні правочини в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2009. 188 с.
14. Лассен Т. Перетворювальні права (Gestaltungsrechte) за німецьким правом. Цивілістична платформа. 2024. № 1. С. 184-211. DOI: <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-1-1-184-211> (дата звернення 01.11.2025).
15. Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 9(177). С. 58-61. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2010/10_2010.pdf.
16. Блащук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 137 с.
17. Баранова Л.М. Одностороння відмова від зобов'язання як спосіб неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2(8). С. 1-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_1 (дата звернення 01.11.2025).
18. Ромашенко І.О. Зміна і припинення цивільного правовідношення як способи захисту цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 257 с.

Дата першого надходження статті до видання: 19.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026